

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

# جغرافیا (۲)

رشته ادبیات و علوم انسانی

پایه یازدهم

دوره دوم متوسطه

۱۳۹۶

# فهرست

فصل ۱: ناحیه چیست ..... ۱

درس ۱- معنا و مفهوم ناحیه ..... ۲

درس ۲- انسان و ناحیه ..... ۱۱

فصل ۲: نواحی طبیعی ..... ۱۹

درس ۳- نواحی آب و هوایی ..... ۲۰

درس ۴- ناهمواری ها و اشکال زمین ..... ۳۷

درس ۵- نواحی زیستی ..... ۵۳

مطالعه موردی ۱: نپال، زندگی در بلندی ها ..... ۶۵

فصل ۳: نواحی انسانی ..... ۶۷

درس ۶- نواحی فرهنگی ..... ۶۸

درس ۷- نواحی اقتصادی (کشاورزی و صنعتی) ..... ۸۳

درس ۸- نواحی اقتصادی (تجارت و اقتصاد جهانی) ..... ۹۹

مطالعه موردی ۲: ناحیه فرهنگی جهان اسلام ..... ۱۱۳

فصل ۴: نواحی سیاسی ..... ۱۱۵

درس ۹- معنا و مفهوم ناحیه سیاسی ..... ۱۱۶

درس ۱۰- کشور، یک ناحیه سیاسی ..... ۱۲۷

درس ۱۱- ژئوپلیتیک ..... ۱۴۱

مطالعه موردی ۳: منطقه (ناحیه) ژئوپلیتیکی خلیج فارس ..... ۱۵۳

مطالعه موردی ۴: منطقه (ناحیه) ژئوپلیتیکی اتحادیه اروپا ..... ۱۵۶

# فصل ۱ ناحیه چیست؟

مفاهیم کلیدی

- ناحیه
- ناحیه بندی
- قانون ناحیه
- مرز ناحیه
- نواحی طبیعی
- نواحی انسانی
- نواحی سیاسی

● معنا و مفهوم ناحیه چیست؟

● جغرافی دان‌ها چگونه و با چه معیارهایی سطح زمین را ناحیه‌بندی می‌کنند؟

● نکات قابل توجه دربارهٔ مرز و قلمرو نواحی کدام‌اند؟

● روابط انسان با نواحی، چه ویژگی‌هایی دارد؟

# معنا و مفهوم ناحیه

درس ۱

تصور شما از یک ناحیه چیست؟

به تصویرهای زیر با دقت نگاه کنید و برداشت خود را از هر یک از آنها توضیح دهید.



مزرعه‌ای در سوئیس



بندر پیرائوس - یونان

۳



۴



زندگی شبانی - شمال افریقا



مزرعة نخل روغنی (پالم) - مالزی

هریک از این تصاویر، ناحیه ای از سطح زمین را نشان می دهد. تصویرها را با هم مقایسه کنید؛ چه عواملی سبب می شود که شما احساس کنید این نواحی با یکدیگر تفاوت دارند؟ آب و هوا؟ پوشش گیاهی؟ نوع بهره برداری از محیط و شیوه زندگی مردم؟ و ...

تصویر شماره ( ۱ ) **ناحیه ای مرطوب** با پوشش گیاهی غنی و فعالیت دامداری را نشان می دهد. در این ناحیه به سبب بارندگی زیاد و رطوبت کافی، چمنزارهای وسیعی به وجود آمده و شرایط مناسبی برای دامداری و پرورش گاو فراهم شده است. نوع خانه ها و شکل سقف ساختمان ها نیز با ریزش های جوی و نوع فعالیت اقتصادی ساکنان ناحیه، یعنی نگهداری دام و علوفه، تناسب دارد.

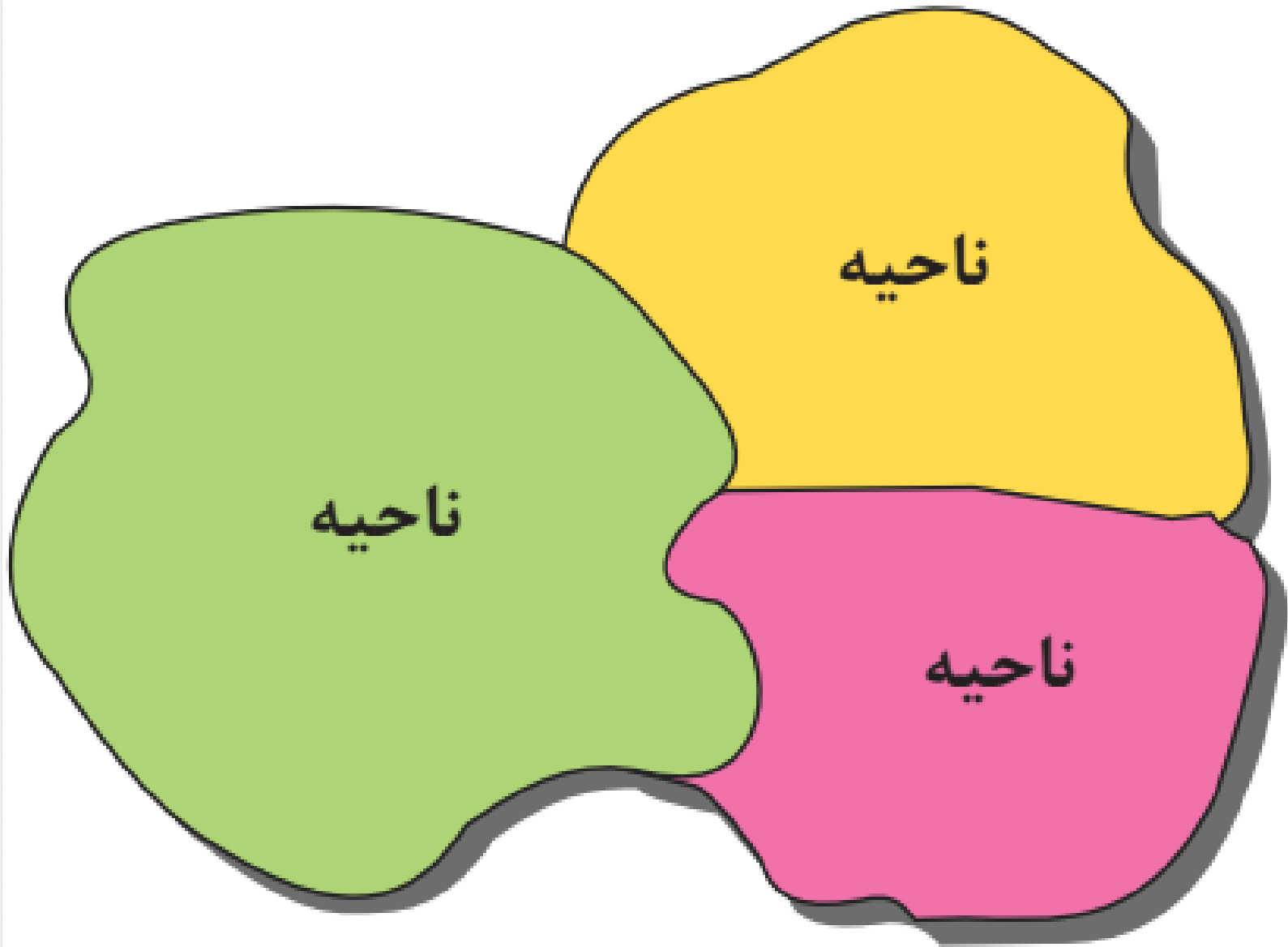
تصویر شماره ( ۲ ) یک **ناحیه ساحلی** با فعالیت های مربوط به تجارت و گردشگری را نشان می دهد. امکان تجارت دریایی موجب به وجود آمدن شهری با نقش بندری در کنار دریا شده است. جذب جمعیت زیاد، رونق فعالیت های مربوط به تجارت و گردشگری و حمل و نقل بار و مسافر موجب پدید آمدن ساختمان های بلندمرتبه شده است.

اکنون دقت کنید و بگویید در تصاویر ۳ و ۴، چه ارتباطی میان اجزا و پدیده ها وجود دارد. نوع فعالیت و شیوه زندگی چه ارتباطی با محیط طبیعی دارد؟ تفاوت های این دو مکان چیست و عواملی که این دو را از هم متمایز می کنند، کدام اند؟



# ناحیه

دانستید که هر مکان در روی زمین ویژگی هایی دارد. همچنین میان اجزا و پدیده های هر مکان، نوعی پیوستگی و هماهنگی وجود دارد که آن مکان را از سایر مکانها متفاوت می سازد. یکی از کارهای جغرافی دانان، مطالعه شباهت ها و تفاوت های مکان هاست. مکان هایی که ویژگی های مشابه دارند، همان نواحی هستند. «ناحیه» یکی از مفاهیم اصلی در دانش جغرافیاست. برای ناحیه تاکنون تعاریف متعددی ارائه شده است. در اینجا به یکی از این تعریف ها اشاره می کنیم.





ناحیه، بخشی از سطح زمین است که ویژگی های  
جغرافیایی (طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی  
و...) همگون و خاصی دارد؛ به طوری که با بخش  
های مجاور خود **متفاوت** است.

## نظرتان در مورد این جمله چیست؟

بیشتر بدانیم 

ناحیه و منطقه هر دو معادل فارسی واژه انگلیسی Region هستند؛ بنابراین، مترادف یکدیگرند و می‌توان آنها را به جای یکدیگر به کار برد.

فرهنگ « و بر » ناحیه را چنین تعریف می کند : « ناحیه قلمرو بالنسبه گسترده ای است که به تبع ویژگی های جغرافیایی و جامعه شناسی ، از چنان وحدتی برخوردار است که آن را از نواحی مجاور و یا مجموعه ای که ناحیه را در میان گرفته است ، متمایز می سازد » (حسین زاده دلیر)

فرهنگ « لا روس » در تعریف « ناحیه » چنین می نویسد : « ناحیه وسعت زمینی از کشور است که وحدت آن ناشی از داده های فیزیکی ( آب و هوایی ، رویش گیاهی و ناهمواری ) یا انسانی را ( شکل جمعیت پذیری ، اقتصادی ، ساختار سیاسی و یا اداری و یا ... ) است » (آسایش).

از دیدگاه لوئیز ممفورد « بین قاره و روستا وسعت فضایی است که گاهی به مانند دولتی وسیع و زمانی بسیار خرد است ، این جا ناحیه انسانی است » به تعبیر دیگر ، ناحیه عبارت است از یک واحد جغرافیایی که در وسعتی بین قاره و روستا قرار می گیرد و گاهی بزرگتر از یک ایالت و زمانی کوچکتر از آن است و این یک ناحیه انسانی است .

از این تعاریف بر می آید که : (۱) اندازه ناحیه قابل پیش بینی نیست . (۲) وحدت و همگونی اساس شناخت هر ناحیه ای است که به دلیل شرایط خاص انسانی-طبیعی به وجود می آید . (۳) هر ناحیه برای خویش چشم انداز خاصی را دارا است که در واقع وجه افتراق و تمایز نواحی نیز به شمار می رود . (۴) معمولا هر ناحیه ای هسته ای دارد که در آن ویژگی های ناحیه به خوبی متجلی است . (۵) هر ناحیه تقریبا کارکرد ویژه ای را دنبال می کند . (۶) مرزهای ناحیه غالبا در میان مرزهای « میان ناحیه ای » محو می شود»

( حسین زاده دلیر، ۱۸ : ۱۳۸۸).

در رابطه با ناحیه ( Region ) کارشناسان جغرافیا تعاریف مختلفی را ارائه داده اند که چند نمونه از آن را ذکر خواهیم نمود :

۱- ناحیه عبارت است از بخشی که از وحدت و تجانس ویژه ای برخوردار باشد . این وحدت ممکن است طبیعی باشد و یا به وسیله انسان به وجود آید . ( تیلور )

۲- ناحیه عبارت است از یک بخش جغرافیایی که آن را از ابتدا وحدت فرهنگی و اقتصادی و سپس طرز تفکر ، تعلیم و ترتیب تفریحات و غیره ... از سایر قسمت ها جدا می سازد ( یانگ )

۳- ناحیه عبارت است از زمینی که در سراسر آن اوضاع طبیعی خاصی منجر به زندگی اقتصادی ویژه ای می گردد ( دیکسن ) .

منطقه Zone عبارت است از بخشی از محدوده های جغرافیایی که فقط بر اثر وجود یک مشخصه جغرافیایی از مناطق دیگر متمایز می گردد. منطقه از ناحیه وسیع تر بوده و ممکن است چندین ناحیه را در بر گیرد... [ همین منطقه در بعضی از نوشته های جغرافیایی در موارد زیر به کار برده می شود :

۱- منطقه به عنوان بخشی در داخل شهر ها به کار می رود و تقسیم بندی داخلی شهر ها را با آن نشان می دهند . مانند منطقه مسکونی ، منطقه صنعتی ، منطقه جذب شهر

۲- گاهی نیز به هنگام تقسیم کشور به واحد های عمرانی ، عنوان منطقه به کار می رود و بودجه ها و برنامه های منطقه ای تدوین می گردد که در اینجا بایستی دقت نمود با عمران ناحیه ای تفاوت دارد . ( زمردیان ، ۱۲ : ۱۳۶۴ ) .

و یا « منطقه عبارت است از فضا یا قسمتی از کره زمین یا قسمتی از خاک یک کشور که عوامل طبیعی ، اقتصادی و اجتماعی ، آن را از محیط اطراف خود متمایز نموده است » ( شیعه ) .

بنابراین « واژه « منطقه » در مفاهیم گوناگون با محدودیت های متفاوت به وسیله کارشناسان با تخصص های مختلف مورد استفاده قرار می گیرد : مثلا منطقه ممکن است بخشی از فضای جغرافیایی یک کشور را در بر بگیرد ، یا تعدادی از کشور ها در اقتصاد بین المللی ، از طرف دیگر کارشناسان هر رشته خاص از علوم .



# ناحیه بندی

**جغرافی دان ها و مطالعات ناحیه ای:**

جغرافی دان ها از گذشته سطح زمین را به واحدهای جغرافیایی — که در آنها پدیده ها با هم همگونی و وحدت دارند — تقسیم کرده و سپس مورد مطالعه قرار داده اند.

**علت تقسیم بندی سطح زمین توسط جغرافی دان ها:**

این تقسیم بندی ها برای شناخت بهتر و آسان تر مکان های مختلف و علمی کردن مطالعات و تحقیقات درباره این مکان ها صورت می گیرد تا بتوان برای آنها به طور صحیح برنامه ریزی کرد.

**ناحیه بندی چیست؟**

وقتی یک محیط جغرافیایی را براساس معیارهایی به واحدهای کوچک تر تقسیم می کنیم، به طوری که هر واحد با واحد مجاور تفاوت داشته باشد، در واقع «ناحیه بندی» کرده ایم.

## روش کار جغرافی دانان در ناحیه بندی:

جغرافی دان ها برای تعیین حدود یک ناحیه، یک یا چند معیار را به کار می گیرند. آنها با توجه به این معیارها، حدود یا مرزهای هر ناحیه را روی نقشه رسم می کنند و نواحی مختلف را روی نقشه نمایش می دهند.

ناحیه بندی بر اساس چه ملاک هایی توسط جغرافی دان انجام می شود؟

ناحیه بندی کاری صرفاً جغرافیایی است و بر اساس طرز تفکر یک جغرافیدان و شیوه کار او صورت می گیرد.

**عوامل مهم در انتخاب معیارها و ملاک ها در ناحیه بندی:**

انتخاب معیارها و ملاک ها برای تعیین حدود یک ناحیه، به هدف مطالعه و تحقیق جغرافی دان بستگی دارد. این معیارها ممکن است «عوامل طبیعی» یا «عوامل انسانی» باشد.

## الف) معیارهای مربوط به عوامل طبیعی:

ناهمواری ها، آب و هوا، پوشش گیاهی، خاک و نظایر آن، از معیارهای طبیعی ناحیه بندی است. به نقشه ها و تصاویر دقت کنید. در نقشه شماره اجزای ایران براساس معیارهای مربوط به بارش، ایران را ناحیه بندی کرده است.

### نقشه ۱- نواحی بارشی ایران

در این نقشه، جغرافی دان براساس ترکیب ویژگی های عمده بارش از قبیل میانگین بارندگی سالانه، توزیع فصلی بارش و بالاترین میزان بارش روزانه، ایران را به شش ناحیه بارشی تقسیم کرده است.



### ویژگی‌های اماری نواحی بارشی ایران

نام ایستگاه	نسبت میانگین بالاترین بارش روزانه به بارش سالانه به درصد	میانگین بالاترین بارش روزانه به میلی‌متر	درصد بارندگی فصلی				میانگین سالانه بارش به میلی‌متر	ناحیه
			پاییز	تابستان	بهار	زمستان		
رامسر	۷	۹۳	۴۰	۲۰	۱۴	۲۶	۱۲۶۱	خزر غربی
گرگان	-	۹	۴۸	۳۰	۵	۴۳	۵۳۹	خزر شرقی
سنندج	۹	۴۸	۳۰	۵	۲۲	۴۳	۵۳۹	کردستان
زنجان - شهرکرد	۱۱	۳۳	۲۷	۳	۲۸	۴۲	۳۱۳	آذربایجان و زاگرس
مشهد	۱۱	۳۳	۲۷	۳	۲۸	۴۲	۳۱۳	خراسان شمالی
اهواز - ایرانشهر - یزد - سمنان	۱۹	۲۸	۲۳	۲	۱۹	۵۶	۱۵۴	داخلی

در نقشه ۲ پراکندگی خاک ها در کانادا را مشاهده می کنید. نوع خاک، ناحیه هایی متمایز از یکدیگر به وجود میآورد و بر نوع پوشش گیاهی و کشت و... نیز اثر می گذارد.



خاک کریوزول (خاک یخ بسته نواحی توندرا)



خاک چرنوزیوم (خاک حاصلخیز غنی از مواد آلی و ریشه علفزارها)

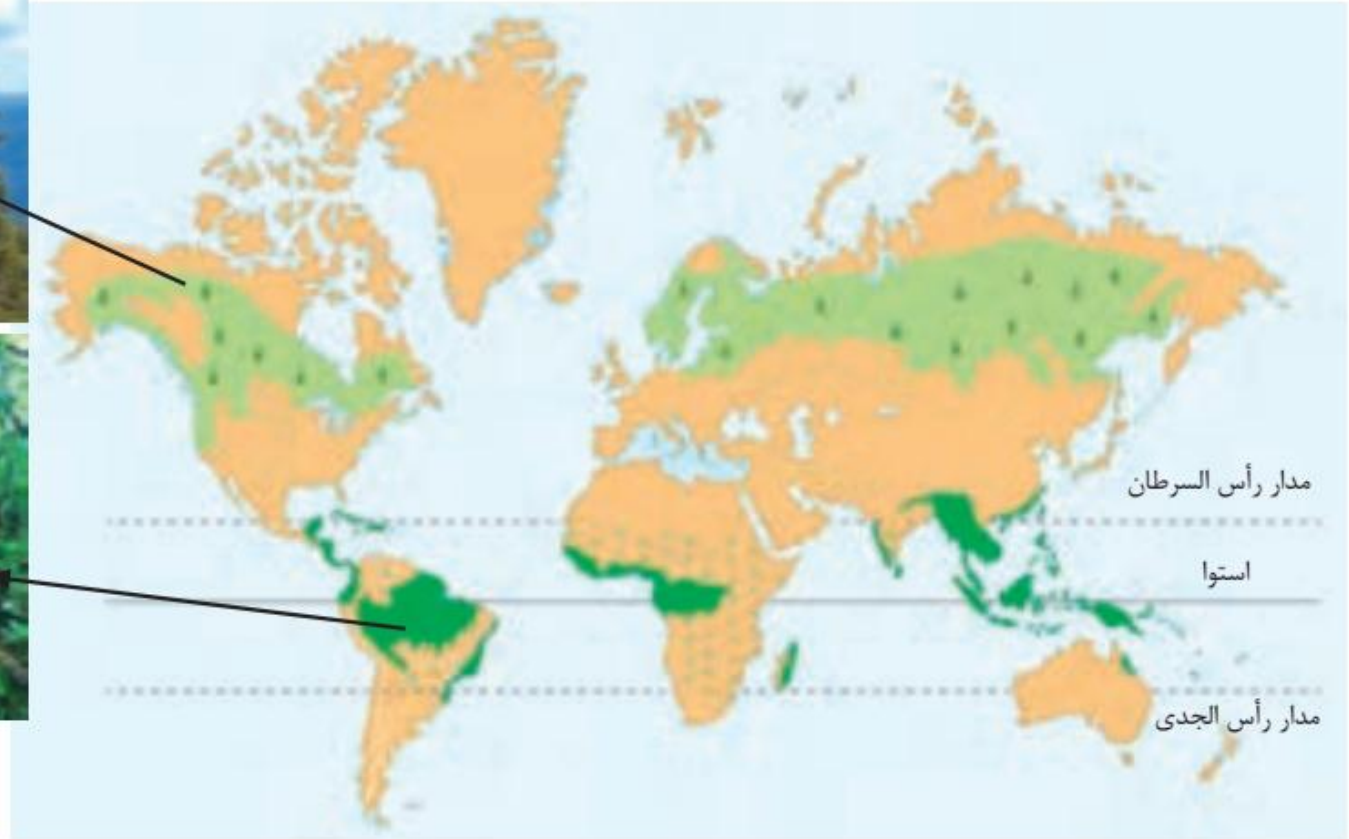


نقشه ۲- نواحی خاک کانادا

### راهنما

- برونی زول
- چرنوزیوم
- کریوزول
- گیلی سول
- لووی سول
- ارگاتیک
- پودزول
- رگوزول
- سولونتیک
- ورتیزول
- طبقه بندی نشده

در نقشه شماره ( ۳ ) دو زیست بوم (biom) متفاوت را مشاهده می کنید. زیست بوم ها جزء نواحی طبیعی هستند که هر یک به سبب پوشش گیاهی و زندگی جانوری خاصی که دارند از بقیه متمایز می شوند. با توجه به دانسته های خود از پایه نهم، آیا می توانید بگویید این دو زیست بوم چه تفاوت هایی دارند ؟



راهنما



تایگا



جنگل های بارانی استوایی

نقشه ۳- نواحی جنگل های بارانی استوایی و جنگل های تایگا

**(ب) معیارهای مربوط به عوامل انسانی:**

**این معیارها ممکن است جمعیت، اقوام (قومیت ها)، دین، زبان، فرهنگ، نوع فعالیت های اقتصادی و نظایر آن باشد.**

**به تصاویر و نقشه ها دقت کنید. همان طور که در نقشه ۴ مشاهده می کنید، اقوام مختلف هر یک در بخش خاصی از کشور افغانستان سکونت دارند.**

## راهنما

- پشتون ۴۲٪
- تاجیک ۲۷٪
- هزاره ۹٪
- ازبک ۹٪

«ارقام تقریبی است.»

- آیماق ۴٪
- ترکمن ۳٪
- بلوچ ۲٪
- سایر اقوام ۴٪



نقشه ۴- پراکندگی نواحی قومیت‌ها در افغانستان



به نقشه شماره ۵ توجه کنید. در کشور سوئیس چهار زبان رسمی وجود دارد.



راهنما

- آلمانی
- فرانسه
- ایتالیایی
- رُمانش

نقشه ۵- پراکندگی نواحی زبانی اصلی در سوئیس

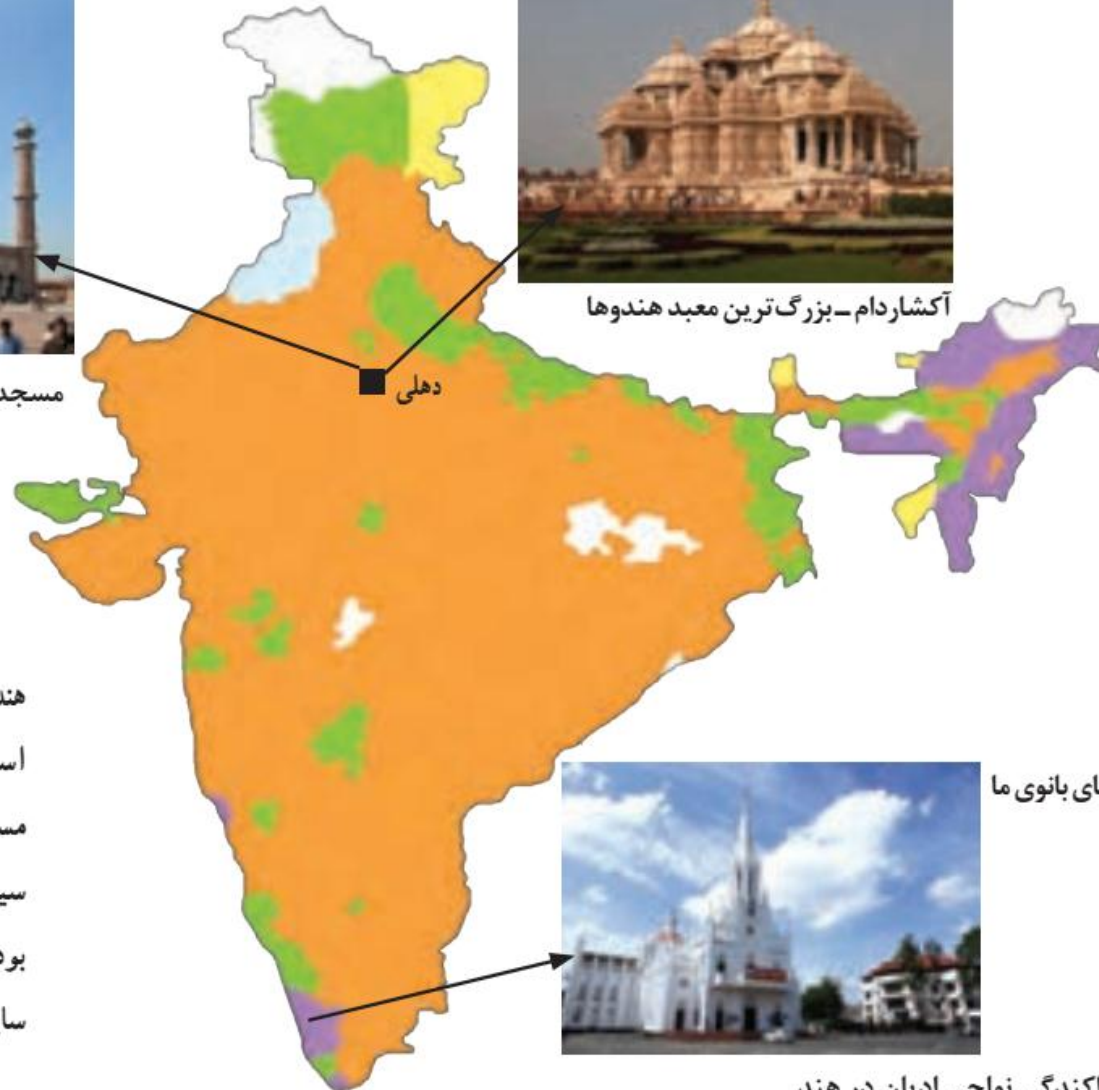
در نقشه شماره ۶ کشور هند را می بینید که بر مبنای پراکندگی ادیان ناحیه بندی شده است. هر دین تقریباً قلمرو جغرافیایی خاصی را در سرزمین هند اشغال کرده است.



مسجد جامع دهلی، یکی از بزرگ ترین مساجد جهان



آکشاردام - بزرگ ترین معبد هندوها



راهنما

- هندو ۷۹/۸٪
- اسلام ۱۴/۲٪
- مسیحیت ۲/۳٪
- سیک ۱/۷٪
- بودایی ۰/۹٪
- سایر ادیان و مذاهب ۰/۷٪

«ارقام تقریبی است»



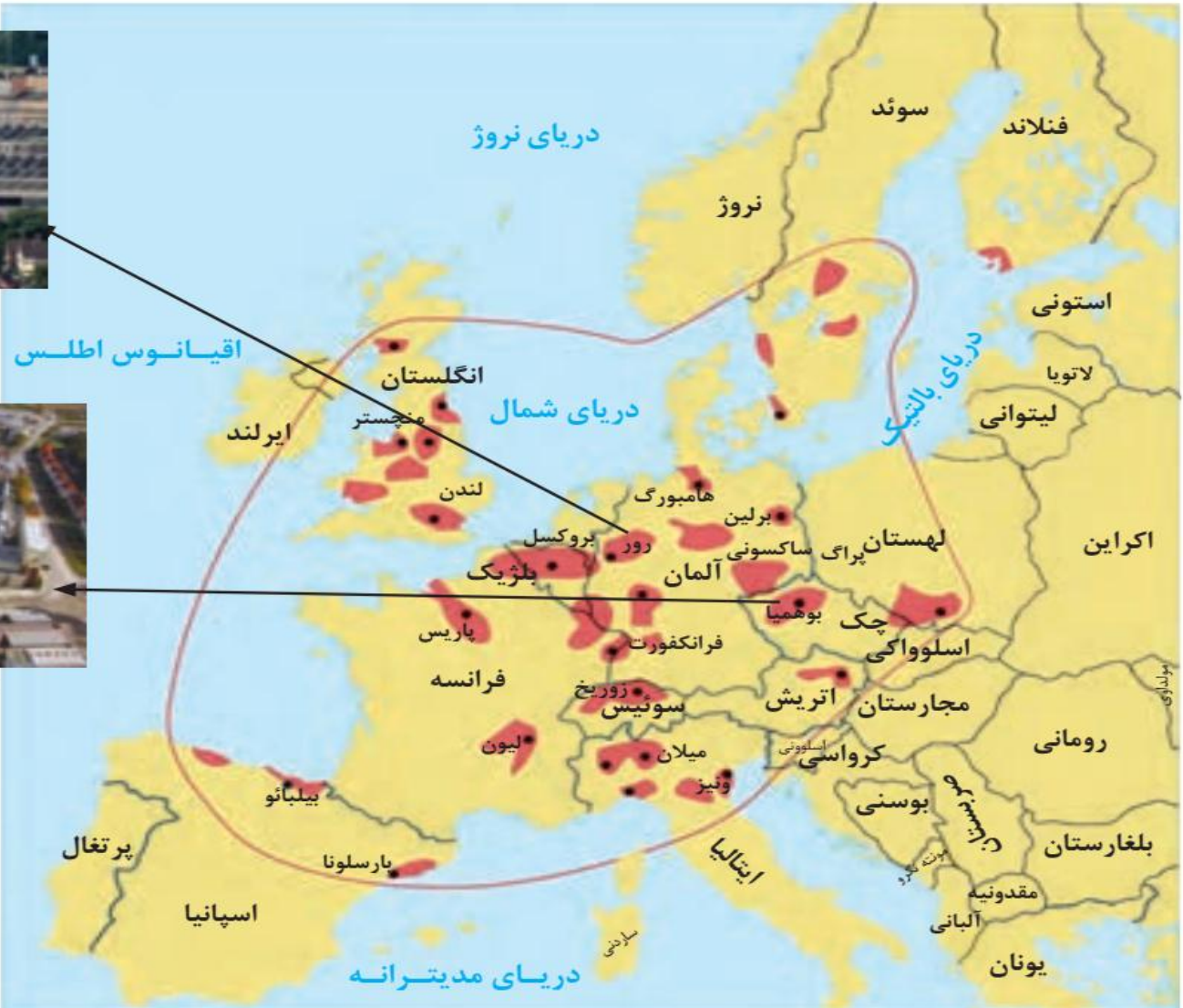
کلیسای بانوی ما

نقشه ۶ - پراکندگی نواحی ادیان در هند

# در نقشه شماره ۷ نواحی عمده صنعتی در قاره اروپا را مشاهده می کنید. نواحی صنعتی اروپا بیشتر در کدام بخش های این قاره استقرار یافته اند؟



ناحیه صنعتی - رور آلمان



ناحیه صنعتی - جمهوری چک

نقشه ۷- نواحی صنعتی مهم در قاره اروپا

## بیشتر بدانیم

امروزه برای ناحیه بندی از روش های جدید نقشه کشی، تفسیر عکسهای هوایی، سیستم های اطلاعات جغرافیایی (GIS) و به ویژه روش های ریاضی و آماری استفاده می شود. جغرافیدان ها پس از تعیین معیارها و شاخص های ناحیه بندی با استفاده از روش های کمی و آماری (فراوانی و تکرار پدیده ها در واحد سطح، ضریب همبستگی و ...) میزان وحدت و تجانس را در یک ناحیه تعیین می کنند و آن را روی نقشه نشان می دهند.

# فعالیت

**بیندیشیم:** به نظر شما، چرا جغرافی‌دان‌ها ناحیه‌بندی می‌کنند؟ ناحیه‌بندی جغرافی‌دان‌ها با کار محققان سایر رشته‌های علمی (مثلاً زیست‌شناسان در رده‌بندی موجودات زنده یا مورخان در تقسیم‌بندی تاریخ به دوره‌های زمانی و...) چه شباهتی دارد؟

— نمودار زیر را روی کاغذ رسم کنید و به جای نقطه‌چین‌ها عبارت‌های مناسب بنویسید.

ناحیه



.....

.....

.....

ناحیه‌بندی



معیارهای انسانی

معیارهای طبیعی

.....

.....



## مهارت‌های جغرافیایی

۱- الف) هر یک از نقشه‌های ۱ تا ۷، ناحیه‌بندی بر مبنای کدام معیار طبیعی یا انسانی را نشان می‌دهد؟  
برای نقشه‌های شماره ۱، ۴، ۵ جدولی ترسیم کنید و اطلاعاتی را که هر نقشه و راهنمای آن در اختیار شما می‌گذارد، استخراج و یادداشت کنید.

معیار ناحیه‌بندی	تعداد نواحی روی نقشه	مقایسه وسعت نواحی (وسیع‌ترین ناحیه)	موقعیت تقریبی نواحی عمده	آنچه از این نقشه درک می‌کنم

۲- با توجه به نقشه پراکندگی ادیان در کشور هند و آنچه درباره میزان جمعیت آن کشور می دانید، تعداد تقریبی مسلمانان هند را محاسبه کنید.

## ارائه در کلاس



به طور گروهی از نواحی طبیعی و انسانی پیرامون روستا یا شهر خود عکس بگیرید . تصاویر را دسته بندی کنید (ناحیه کشاورزی، صنعتی، بیابانی و...) و در قالب مناسبی در کلاس نمایش دهید. هنگام ارائه کار خود، نام و موقعیت ناحیه ای که از آن عکس تهیه کرده اید و همچنین ویژگی های آن ناحیه را توضیح دهید.

برای مشاهده تصاویر بیشتر از نواحی طبیعی و نواحی انسانی ، به لوح فشرده پیوست کتاب یا پایگاه اینترنتی شبکه رشد به نشانی [www.roshd.ir](http://www.roshd.ir) مراجعه کنید.





- ۱- ناحیه را تعریف کنید.
- ۲- علت تقسیم بندی سطح زمین توسط جغرافی دان ها را بنویسید.
- ۳- ناحیه بندی چیست؟
- ۴- روش کار جغرافی دانان در ناحیه بندی را توضیح دهید.
- ۵- ناحیه بندی بر اساس چه ملاک هایی توسط جغرافی دان انجام می شود؟
- ۶- عوامل مهم در انتخاب معیارها و ملاک ها در ناحیه بندی را بنویسید.
- ۷- معیارهای ناحیه بندی به چند گروه تقسیم می شوند؟ نام ببرید.
- ۸- معیارهای مربوط به عوامل طبیعی را نام ببرید.
- ۹- تقسیم ایران به شش ناحیه اقلیمی بر اساس چه ملاک هایی بوده است؟
- ۱۰- زیست بوم را تعریف کنید.
- ۱۱- معیارهای مربوط به عوامل انسانی را نام ببرید.

محسن يوسفی

استان قم

ایمیل:

[m.yousefi1348@gmail.com](mailto:m.yousefi1348@gmail.com)

وبلاگ:

[qomgeo.blogfa.com](http://qomgeo.blogfa.com)

شماره همراه:

۰۹۱۲۷۵۴۳۳۹۱

• ۱۰۴۶۳۲۱۰۲۰۰۶

۶۰۳۷۹۹۷۲۸۱۳۰۰۳۷۷